

FƏLSƏFƏ, SOSİOLOGİYA VƏ PSIXOLOGİYA ELMLƏRİ

UOT: 94 (479.24)+4-53: 39

“LƏMBƏLİ” SÖZÜNÜN ANLAMİ VƏ İSTİFADƏSİNİN ÖZƏLLİKLƏRİ

Hacıyev Cahangir Əhməd oğlu
Azərbaycan Texnologiya Universiteti
j.hajiyev@rambler.ru

Xülasə. Bu iş “Ləmbəli” sözünün anlamına və sözün müxtəlif məqamlarda işlənmə xüsusiyyətlərinə həsr olunmuşdur. Hər şeydən öncə “Ləmbəli” sözü “ləmbə”-nin çox olduğu məkan kimi başa düşülür. Buna uyğun olaraq “ləmbə”-nin nə anlama gəldiyi təhlil edilməlidir. Araşdırmalar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycanın və Qərbi Azərbaycanın bəzi bölgələrində “ləmbə” sözü işlədilir və bu sözlərin mənası bir-birindən çox fərqlənir. “Ləmbəli” kəndində “Ləmbə” sözünün ümumiyyətlə işlənmədiyi nəzərə alınmalıdır. “Ləmbəli” sözü kəndin adamlarının danışdığı dilində, çox sayda insanlardan söz gedəndə “ləmbəllər” kimi işlədilir. Bu halda ədəbi dildə “ləmbəlililər” olmalı ikən, onlar sözün kökünü nəzərə almadan, səhvən “ləmbəlilər” kimi işlədilməsini doğru sayırlar.

Açar sözlər: Ləmbəli, ləmbə, xalça, tapıl, çörək, sünbül

Ключевые слова: Лембели, лембе, ковер, копна, хлеб, колосок

Keywords: Lembali, lembe, carpet, tapyıl, bread, spikelet

Tərkibində “ləmbə” sözü olan “Ləmbəran” kəndi İranın Şərqi Azərbaycan ostanının Vərziqan şəhristanı ərazisində, Azərbaycanda Bərdə və Kəlbəcərdə, “Ləmbəli” adlı kəndlər isə Qərbi Azərbaycanda (adı dəyişdirilərək əvvəlcə Debedaşen, indi isə Baqrataşen adını daşıyır) və Gürcüstanda Qaraçöp bölgəsində mövcuddur. Bu kənd adlarının əsas hissəsi “ləmbə” sözüdür. Məsələn, Bərdə rayonundakı “Ləmbəran” kəndinin adının ilk dəfə XII əsrdə Xaqaninin əsərlərində çəkildiyi bildirilir. Bir qisim tədqiqatçılar oykonimi fars dilindəki “ləmbir” (çay vadisi) sözü ilə əlaqələndirirlər [1]. “Ləmbir”-in “Ləmbəran” sözü ilə əlaqəsinin olmadığı aşkardır. Həqiqətdə isə “Ləmbəran” sözündəki “ran” hissəsi məkan mənasındadır və “ləmbə” olan məkan deməkdir. “Ləmbəli” sözündə “ləmbə” sözünə əlavə edilən “li” şəkilçisi “ləmbə”-nin çox olduğu yer anlamını verir. Həm “Ləmbəran”, həm də “Ləmbəli” sözlərinin anlamları “ləmbə” sözünün konkret məkandakı yerli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla müəyyən edilə bilər.

İ.Bayramov Ləmbəli toponimi barədə belə yazır: “Toponim “rütubətli və bürkülü zonalar üçün səciyyəvi olan “tikili” mənasında işlənən ləm [2, səh. 449; 3, səh. 16] və “düzənlik, açıqlıq, açıq yer”, “geniş düzənlik” mənasında işlənən pila/pala (> bəli) sözlərinin [2, səh. 449; 4, IV (2), səh. 1162] birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Relyeflə bağlı toponimdir”. Bir tərəfdən, bu yanaşma doğru olsaydı ərazisi Ləmbəliyə oxşar olan çoxsaylı yaşayış yerləri vardır və onların adları da Ləmbəli olmalı idi, ancaq belə bir fakt yoxdur. Digər tərəfdən, Ləmbəli kəndinin ərazisi Tona (Təvətey, Debed) çayının yaxınlığında yerləşsə də nəmli deyildir. “Ləmbəli” sözünün anlamı barədə “Ləmbəli” kitabında belə yazılır: ““Ləmbəli” sözü müxtəlif mənbələrdə müxtəlif formalarda izah olunur. Gah lampanın icad edilməsi ilə, gah “şəffaf” sözü ilə, gah “mənam, bəli” (ərəbcə) kimi yozulur. Ən ağlabatanı “keçilməz yer” kimi olan izahıdır. Çünki Təvəteyin sahilləri qədimlərdə doğrudan da keçilməz cəngəlliklər olmuşdur. Deyilən yerdən çayın sol sahilinə keçmək mümkün olmuşur. Loru–Pəmbək zonasından Borçalı vadisinə keçid yalnız “Ləmbəli qapısından” mümkün idi. Bir çox bölgələrdə “ləmbəli” sözü qalınlıq, cəngəllik, keçilməsi mümkün

olmayan yer mənasında işlədilir. “Ləmbəli” sözünü yəqin ki, “çay vadisində yaşayanlar” mənasında da yozmaq olar [5, səh. 34, 35].

Kitab müəllifinin yazdığına görə, yozmaların müəllifi Ləmbəli orta məktəbində tarixi müəllimi olmuş Yaqubov İskəndərdir. “Ləmbəli” sözü də daxil, hər hansı bir obyektin araşdırılması, izahı yozmalarla, məlum olmayan, göstərilməyən, mücərrəd “mənbələrlə”, istinadsız aparılarsa, gələnən nəticə də boş gümana bağlanır. Bu qənaətə qəlmək üçün “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”nin IV cildində [6, səh. 617] yozma, yozmaq barədə yazılanlar yetərlidir: “Yozma “Yozmaq”dan. Yozmaq. Özü istədiyi kimi məna vermək, izah etmək, şərh etmək. Yozulma “Yozulmaq”dan. Yozulmaq. İstənilən kimi məna verilmək, izah edilmək, şərh edilmək.” Sözügedən müəllifin “Məlumat üçün deyək ki, mənbələrdə Cənubi Azərbaycan ərazisində Ləmbəli tayfalarının olduğu göstərilir” fikri həqiqət olsaydı, bu tayfadan kiminsə Ləmbəlidə yerləşmiş olması barədə, hər hansı “yozma” səviyyəsində belə, fakt olsaydı kəndin adının bununla bağlılığını demək olardı. Ermənistan adlanan ölkədə Yaqublu tayfasının adı ilə bağlı üç kənd mövcud olmuşdur [2, səh. 342]. Hələ Ləmbəliyə köçməmişdən əvvəl, vaxtilə Babəkər dağının bulaqları həndəvarında yerləşən qədim Baraklı, Abdallı, Mürşüdlü və Daşdəmirli yaşayış məntəqələri də tayfaların adı ilə bağlı idi. Elə Ləmbəlinin “qulağının dibində” yerləşən Borçalının Qasımlı, Ulaclı və Ağaməmmədli kəndləri də tayfa adını göstərir [7, səh. 23].

Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğətində “ləmbə” sözünün anlamı Azərbaycanın bəzi bölgələri (regionları) üzrə aşağıdakı kimi verilmişdir [8]: 1. (Ağcabədi, Göyçay) qabığı bərkiməmiş yumurta. – Bizim toyuğ ləmbə yumurtdamışdı (Göyçay); – Tö:x dəni az yeəndə ləmbə salır (Ağcabədi); 2. (Ağdaş, Oğuz) kiçik ot topası. – Hər mala gündə bir ləmbə ot versəm bəsdı (Ağdaş); 3. (Gəncə, Mingəçevir, Şəki, Zaqatala) keçilməz kolluq, cəngəllik. – Qarabulaxda hindi qızılcıx ləmbəsinnən keşmağ olmur (Şəki); 5. (Ağdam, Xaçmaz, Quba, Qusar) küləş; 6. (Çənbərək, Karvansaray, Kürdəmir) nəm. – Barama ləmbə olsa çürüyər (Kürdəmir).

“Ləmbə” sözünün yuxarıda adı keçən mənalərindən aydın olur ki, regionlar üzrə “ləmbə” sözünün mənası bir-birindən çox fərqlənir: 1. Uzlaşmayan sözlər bunlardır: “qabığı bərkiməmiş yumurta”, “keçilməz kolluq, cəngəllik”, “bacarıqsız, küt”, “tənbəl” və “nəm”. 2. Uzlaşanlar isə bu sözlərdir: “kiçik ot topası” və “küləş”. “Ləmbə” sözünün müxtəlif bölgələrdə məna bir-birilə uzlaşmayan şəkildə işlədilməsi də maraqlıdır. Məsələn, “ləmbə” Ağdam bölgəsində “küləş”, lakin onun yaxınlığında olan Ağcabədidə “qabığı bərkiməmiş yumurta”, Ağdaş və Oğuzda “kiçik ot topası”, amma onlara qonşu ərazidə – Göyçayda ondan xeyli uzaq olan Ağcabədidəki kimi “qabığı bərkiməmiş yumurta” adlanır. “Ləmbə” sözünün bir-birindən tamamilə fərqli bölgələrdə yerləşən Ağdam və Xaçmaz, Quba, Qusar zonalarında “küləş”, Kürdəmir və Qərbi Azərbaycanın Çənbərək və Karvansaray (İcevan) bölgələrində “nəm” adlanması çox maraqlıdır. Məsələn, “ağır” sözünün 21 mənası vardır [10, səh. 60, 61]: “Ağır. 1. Böyük çəkisi, vəznı olan (yüngül ziddi). 2. Güclü, şiddətli, təsirli. 3. Çox çətin, böyük zəhmət, böyük səy tələb edən; çox zəhmətli; güc, zor. 4. Böyük, dərin. 5. Dözülməz, təhəmmül edilməz. 6. Sərt, çox ciddi, şiddətli, amansız. 7. Gərgin, çətin, narahatedici, darıxdırıcı, sərbəst olmayan...16. Hamilə, iki canlı, boğaz. 17. Kök, yoğun, ətli-canlı. 18. Çox baha, bahalı, qiymətli. 19. Cansıxıcı, faciəli, ələmli, kədərləndirici. 20. Çox güclü təchizatı, döyüş üçün güclü vasitələri olan. Ağır toplar, ağır tanklar və s. 21. Bir sıra fiziki-kimyəvi, mineraloji terminlərin tərkibinə daxil olur. Ağır metallar, ağır su və s.”.

İngilis, rus və b. xalqların dillərində də, Azərbaycan dilində olduğu kimi, bu cür çoxmənalı sözlərə tez-tez təsadüf edilir. Məsələn, Rus dilində olan “дикий” (“dikiy”) sözünün Azərbaycan dilində 9 mənası var: “ “Дикий” (“dikiy”). 1. Vəhşi, yırtıcı; 2. Utancaq, adamdanqaçan, adamayovuşmaz; 3. Yabanı, cır; 4. Çöldə yaşayan, vəhşi; 5. Adamsız, boş;

adam ayağı dəyməmiş; 6. Sərt, çılpaq; 7. Qaba, gobud; 8. Qəribə, anlaşılmaz, mənasız, qeyri-adi; 9. Çox güclü, çox şiddətli” [11, səh. 302]:

“Ləmbə” sözünün ayrı-ayrı bölgələrdəki doqquz fərqli mənası belədir: 1) qabığı bərkiməmiş yumurta; 2) ot topası; 3) keçilməz kolluq, cəngəllik; 4) bacarıqsız, küt; 5) külək; 6) nəm; 7) topa-topa (Gəncədə “ləmbə-ləmbə” sözünün mənası); 8) toplamaq, bir yerə yığmaq (Gəncədə “ləmbələməx” sözünün mənası); 9) tənbel.

Ləmbəli xalçalarının tədqiqi zamanı məlum olmuşdur ki, bəzi “Təkgöllü – əjdahalı” Ləmbəli xalçalarında “ağ göl”, “çörək”lər, “xonçalar” və “sünbül” təsvirləri yer alır. Bu təsvirlərin hərəsinin öz mənası vardır. Məsələn, “ağ göl” ləmbəlilərin heyvandarlıqla məşğul olduqlarına işarədir və “süd gölü”nü simvolizə edir, daha geniş mənada ümumi süd məhsullarını ifadə etməkdədir. “Çörək”, “xonça” və “sünbül” təsvirlərinin xalçalarımızda olması ləmbəlilərin ta qədim zamanlardan bəri əkinçiliyə, taxılçılığa bağlı olduqlarını göstərir. Və onların önəmli həyat – yaşam məhsullarını simvollarla xalçada toxuyub gələcək nəsillərə ötürmək məqsədi güddükləri dəqiqdir. “Təkgöllü – ağgöllü” xalçalarda ləmbəlilər stilləşdirilmiş çörək təsvirinə üstünlük veriblər. Sadalanan arqumentlərə əsasən Ləmbəli xalçalarında stilləşdirilərək toxunmuş “sünbül” və “çörək” təsvirlərinə də günümüzə qədər çatmış, kodlaşdırılmış informasiya kimi baxılmalıdır. Ləmbəli xalçalarından alınan və tutarlı ipucu sayılan informasiyalara görə “Ləmbəli” kəndinin adının “taxıllı” və ya “çörəkli” mənasına gəldiyini əminliklə söyləmək mümkündür. Ləmbəlilər xalçalarında toxuduqları “sünbül” və “çörək” təsvirləri ilə bir tərəfdən kəndlərinin adını, digər tərəfdən isə adətlərində olan nişanlı qız evindən oğlan evinə “çörək aparma” mərasimini və s. abidələşdiriblər. Onlar bu şirniyyatları ümumiləşdirərək “çörək” adlandırırdılar.

Ləmbəlilərin yaşlı nəslə hələ də, məsələn, “hour” (ingiliscədən götürülüb saat deməkdir), “numutda” (rusca “minuta” sözündən götürülüb, “dəqiqədə” deməkdir), “qormut” (rus dilindəki “korm” sözündən götürülüb, “yem” deməkdir), “lemis” (rus dilindəki “nemets” sözündən götürülüb, “alman” deməkdir), “şot” (rus dilindəki “şçet” sözündən götürülüb, “hesab” deməkdir), “fayqa” (rus dilindəki “mayka” sözündən götürülüb, “qolsuz alt geyimi” deməkdir), “qalet” (rus və fransız dillərindəki, uyğun olaraq, “qaleta” və “qalette” sözündən götürülüb, “quru peçenye” deməkdir), “haxçix” (hay dilindəki “axçik” sözündən götürülüb “qız” deməkdir) kimi digər qəribə sözlər işlədirlər. “Ləmbəli” sözünün anlamı barədə müəllifin məqalə [12] və monoqrafiyasında geniş və əsaslı izahlar verilmişdir. Tədqiqatlar nəticəsində müəllif “Ləmbəli” kəndinin adının taxılın biçilərək topa halında yığılmasından alınan, yəni “tapıl” anlamında olduğu qənaətinə gəlmişdir. Ləmbəli xalçalarında toxunan “çörək”, “xonça”, “sünbül” naxış və elementləri də bu anlamın doğruluğunu təsdiqləyir. “Ləmbəli” sözündəki “ləmbə” sözünün mənasını dəqiqləşdirmək üçün onun bəzi anlamları ilə uzlaşan “çörək”, “xonça”, “sünbül” kimi naxış və ya elementlərin Ləmbəli xalçalarında yer alması [13, səh. 254–264] Bəzən “Ləmbəlisən”, “Ləmbəliyik”, “Ləmbəlilərdənək” sözlərinə də [5, səh. 6] rast gəlinir. Buradakı şəkilçilərin işlədilməsi ilə alınan sözlərdə Azərbaycan dilinin qrammatikasını düzgün nəzərə almadıqda ciddi mənasızlıq hasil olur. “Ləmbəlilərdənək” sözü cəm halında bir qrup insanın “Ləmbə” kəndindən olduqlarını göstərir. Belə bir məkan isə yoxdur. Var olan məkanın adı “Ləmbəli”dir. “Ləmbəli” məkanı üçün doğru yazılış “Ləmbə+lilərdənək” deyil, “Ləmbəli+lilərdənək”dir. Yuxarıda qeyd olunanlardan aşağıdakı qənaətə gəlmək olur: Ləmbəlidən olanlar da daxil, elmi-publisistik fəaliyyətlə məşğul olan insanlarımız, yazı məhsullarında, Azərbaycan dilinin qrammatikasının indiyə kimi nəzərə almadıqları tələblərinə riayət etməlidirlər.

Ədəbiyyat

1. <https://az.wikipedia.org/wiki/Lənbəran>.
2. Bayramov İ. Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimləri. – Bakı, “Elm”, 2002.
3. Əzizov E.İ. Söz xəzinəsi. Söz haqqında araşdırmalar. – Bakı, 1995, 128 səh.
4. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. Т. I, ч. 1-2, СПб., 1893, 1914 с.; Т. II, ч. 1-2, 1899, 1814 с.; Т. III, ч. 1, 1905, 2204 с.; Т. IV, ч. 1-2, 1911, 2230 с.
5. Nəzərli S.A. Ləmbəli. – Bakı, Nurlan, 2004, 600 səh.
6. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cildə. IV cild. Bakı, 2006, 712 səh.
7. Ənsərli M.M. Ləmbəli və ləmbəlilər. Bakı, Nurlar, 2011, 776 səh.
8. <https://sozluk.obastan.com/lembə#lugetler>.
9. <https://www.azleks.az/az/online-dictionary/lembə>.
10. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cildə. I cild. Bakı, 2006, 744 s.
11. Rusca-Azərbaycanca lüğət. I cild. A–K. – Bakı, Maarif, 1984, 608 s.
12. Hacıyev C.Ə. Ləmbəli xalçalarındakı bəzi kodlaşdırılmış informasiyalar haqqında. AMEA GB, “Xəbərlər məcmuəsi”, 2015, № 1 (59), s. 132–136.
13. Hacıyev C.Ə. Ləmbəli Oğuz türk yurdu: dili və xalçalarındakı tarix. Bakı, “Elm və Təhsil”, 2024, 412 s.

О ЗНАЧЕНИИ И ОСОБЕННОСТЯХ УПОТРЕБЛЕНИИ СЛОВА «ЛЕМБЕЛИ»*Гаджиев Джахангир Ахмед оглы***Резюме**

Данная работа посвящена значению слова «Лембели» и особенностям употребления этой словы в разных ситуациях. Прежде всего, под словом «Лембели» понимают место, где много так называемое «лембе». Соответственно, следует проанализировать, что означает «лембе». В результате исследований было установлено, что слово «лембе» используется в некоторых регионах Азербайджана, включая Западный Азербайджан, где значение этих слов сильно отличается друг от друга. В разговорном языке жителей села слово «Лембели» употребляется как «лембеллер», когда речь идет о большом количестве людей. В этом случае, хотя в литературном языке это должно быть «лембелинцы» («лембелилилер»), они ошибочно считают правильным употреблять слово «лембинцы» («лембелилер»), где не учитывают корень.

MEANING AND FEATURES OF THE USE OF THE WORD “LEMBELI”**ABSTRACT***Hajiye Jahangir Ahmed***Summary**

This work is devoted to the meaning of the word “Lembeli” and the peculiarities of using this word in different situations. First of all, the word “Lembeli” means a place where there are many so-called “lembe”. Accordingly, it is necessary to analyze what “lembe” means. As a result of research, it was found that the word “lembe” is used in some regions of Azerbaijan, including Western Azerbaijan, where the meaning of these words is very different from each other. It should be taken into account that the word “lembe” is not used at all in the spoken language of the residents of the village “Lembeli”. In this case, although in the literary language it should be “Lembelians” (“lembelililer”), they mistakenly consider it correct to use the word “Lembelians” (“lembeliler”), where the root is not taken into account.

*Rəyçi: t.e.d., prof. H.Sadiqov.**ATU İctimai fənlər kafedrasının 07.05.2014-cü il tarixli 06 sayılı iclas protokolu.**Daxil olma tarixi 25 sentyabr 2024-cw il.*